

PÓŁ WIEKU OCHRONY ARCHITEKTURY MODERNISTYCZNEJ GDYNI

Jednym z symboli Gdyni jest jej architektura modernistyczna, która pojawiła się w przestrzeni miasta pod koniec lat 20. XX w. i narastała aż do wybuchu II wojny światowej i przez pewien okres po jej zakończeniu. Dzisiaj zabudowa modernistyczna jest bardzo ważną częścią dziedzictwa kulturowego miasta. Ochrona prawna zabytków architektury modernistycznej ma w mieście już prawie pięćdziesięcioletnią historię. Zaczęła się od pojedynczych obiektów, a obecnie obejmuje wiele budynków i zespołów oraz znaczną część śródmieścia czyli układu urbanistycznego ukształtowanego w latach 20. i 30. XX w. Ochrona dziedzictwa materialnego połączona jest bardzo często z jego rewaloryzacją i innymi działaniami zapewniającymi jego zachowanie. Dąży się do tego, aby dbałość o dziedzictwo łączyć z naturalnym rozwojem i potrzebami dnia dzisiejszego. Działania związane z ochroną i konserwacją architektury można zilustrować wieloma przykładami, które miały istotny charakter oraz takimi, które ukazują różnorodność podejmowanych przedsięwzięć.

Początki ochrony

Za symboliczny początek prawnej ochrony architektury modernistycznej w Gdyni można uznać wpisanie do rejestru zabytków w 1972 r. pierwszego budynku modernistycznego, czyli budynku biurowego ZUS przy ul. 10 Lutego 24 (**il. 1**). Budynek biurowy ZUS, zaprojektowany przez Romana Piotrowskiego, to znakomity i szeroko znany przykład awangardowej architektury, ukończony w 1936 roku. Bezpośrednio po II wojnie światowej budynek został przejęty przez Polskie Linie Oceaniczne. Objęcie budynku ochroną było reakcją na próby jego niekorzystnych przekształceń. Zróznicowana wysokość dwóch części bryły, prowokowała użytkownika do wyrównania ich wysokości poprzez nadbudowę. Nowy użytkownik już w latach 50. XX w. starał się o zgodę na nadbudowę niższej części budynku. To co decydowało o niepowtarzalności bryły, miało stać się przyczyną jej zdeformowania. Budynek zachował do dzisiaj swoją oryginalną bryłę dzięki determinacji konserwatorów zabytków i architektów. Ówczesny wojewódzki konserwator zabytków w Gdańsku pan Tadeusz Chrzanowski podjął walkę o powstrzymanie nadbudowy. Wsparł się opinią Instytutu Architektury i Urbanistyki Politechniki Gdańskiej, w której stwierdzono, że nadbudowa tego wybitnego budynku jest niedopuszczalna. Decyzja o uznaniu budynku za zabytek, została wydana jeszcze w tym samym roku. Oznaczało to wprowadzenie ścisłej ochrony i zakończyło pomysły deformacji bryły. Był to trzeci w ogóle wpis do rejestru z terenu Gdyni dokonany po II wojnie światowej i początek formalnej ochrony architektury modernistycznej.

Inne wpisy do rejestru

W kolejnych latach do wojewódzkiego rejestru zabytków trafiło ponad 20 różnych budynków modernistycznych Gdyni. W spisie budynków objętych ochroną, figurują obiekty o bardzo różnych funkcjach. Są to budynki mieszkalne o różnej wielkości w tym wielopiętrowe kamienice śródmiejskie i nowoczesne wille, różne budynki portowe i gmachy użyteczności publicznej, służące m.in. szkolnictwu, administracji, handlowi i religii. Reprezentowane są wszystkie niezbędne funkcje potrzebne do funkcjonowania dużego miasta, a budynki te cechuje spójność czasu powstania i w związku z tym pokrewieństwo form architektonicznych.

Miasto Gdynia nie powstałoby bez portu morskiego i jego infrastruktury. Dlatego też charakterystyczną grupę budynków wpisanych do rejestru zabytków, stanowią obiekty portowe. Takie znakomite architektonicznie budynki jak Łuszczarnia Ryżu, Chłodnia Portowa, Elewator Żywnościowy, Magazyn Długoterminowy i Magazyn Tytoniowy to prawdziwe symbole gdyńskiego portu. Udowodniają, że przemysłowe budownictwo miało w latach 30. XX w. swój indywidualny wyraz architektoniczny. Budynki te nadal funkcjonują zgodnie z przeznaczeniem, ale oznacza to czasem konieczność modernizacji w niezbędnym zakresie. Wiążą się z tym pewne problemy, bo postęp technologiczny jest tak znaczny, że zapewnienie funkcjonowania tych obiektów wymaga poszukiwania kompromisów.

Ochrona zabytków powojennych

Ochrona prawna najlepszych przykładów architektury z lat międzywojennych nie budzi już większych dyskusji. Dyskusje towarzyszą jednak często obejmowaniu ochroną budynków powstałych po II wojnie światowej. Nawet dobra architektura z tamtych czasów wywołuje niekiedy polityczne skojarzenia. W Gdyni gorąca dyskusja towarzyszyła obejmowaniu ochroną pod koniec pierwszej dekady XXI w., zespołu dworca kolejowego Gdynia Główna (**il. 2**). Historia się powtórzyła i tak jak w przypadku budynku ZUS pojawiły się koncepcje znacznego przekształcenia, a nawet częściowej rozbiorczyńki tego założenia. Byłaby to niepowetowana strata. Najważniejszy w zespole budynek dworca dalekobieżnego z lat 1950-55 zaprojektował Wacław Tomaszewski, architekt związany z Gdynią od lat międzywojennych. Ten niepozorny z zewnątrz budynek, w swoich wnętrzach skrywa unikalny wystrój i prawdziwe dzieła sztuki dekoracyjnej, stworzone przez znakomitych architektów i plastyków. Są tu wspaniałe kamienne posadzki, eleganckie boazerie, stylowe lampy (**il. 3**) i drzwi, wielobarwne mozaiki (**il. 4**) i imponujący sufit dekorowany

1. Budynek biurowy ZUS, obecnie Urząd Miasta Gdyni – pierwszy wpisany do rejestru zabytek modernistyczny Gdyni

1. ZUS office building, currently Gdynia City Hall – the first modernist monument in Gdynia entered into the register

2. Dworzec kolejowy Gdynia Główna – widok ogólny po odrestaurowaniu

2. Gdynia Główna Railway Station – general view after restoration

3. Jedna z lamp-laterni we wnętrzu dworca kolejowego

3. One of the lamp-lanterns inside the train station

GDYNIA - HALF A CENTURY OF MODERNISTIC ARCHITECTURE PRESERVATION

One of the symbols of Gdynia is its modernistic architecture. It appeared in the city space at the end of the 1920s and continued to develop until the outbreak of World War II and also for a certain time after the war. Nowadays, modernistic buildings are a very important part of the city's cultural heritage. Legal protection of modernistic architecture monuments has almost fifty years of history in the city. It started with single objects, and now covers many buildings and complexes, as well as a significant part of the city centre, ie the urban layout formed in the 1920s and 1930s. Protection of material heritage very often means its restoration and other activities ensuring its preservation. The aim is to combine the care for heritage with natural development and the present needs. Activities related to protection and conservation of architecture can be illustrated with many examples that have been of significant nature and that demonstrate the diversity of undertaken projects.

The beginning of preservation

A symbolic beginning of legal protection of modernistic architecture in Gdynia was listing the first modernistic building, i.e. the ZUS (Social Insurance Institution) office building at 24, 10 Lutego str. in the register of historical monuments in 1972 (**Fig. 1**). The ZUS office building, designed by Roman Piotrowski, is an excellent and widely known example of avant-garde architecture, completed in 1936. Immediately after World War II, the building was taken over by the Polish Ocean Lines. Covering the building with legal protection was a reaction to attempts at its detrimental transformation. The new user wished to eliminate the difference in height of the two parts of the body through adding a superstructure onto the lower one. As early as in the 1950s, he applied for permission for the vertical extension of the lower part of the building. What made the body unique was to become the cause of its deformation. The building has retained its original shape to this day thanks to the determination of conservators and architects. Tadeusz Chrzanowski, the then provincial conservator of monuments in Gdańsk, decided to fight to stop building on the superstructure. He was supported with the opinion of the Institute of Architecture and City Planning of Gdańsk University of Technology, which stated that the superstructure of this outstanding building was unacceptable. The decision to recognize the building as a monument was issued in the same year. This meant introducing strict protection and ended the idea of deformation of the building. It was the third building in the Gdynia register after World War II and marked the beginning of formal protection of modernistic architecture.

Other registry entries

In the following years, more than 20 other modernistic buildings in Gdynia were added to the provincial register of monuments. On the list of buildings under protection there are objects with very different functions. There are residential buildings of various sizes, including multi-storey downtown apartment houses and modern villas, various port buildings and public utility ones, serving educational, administrative, commercial and religious purposes. All the necessary kinds of buildings needed for the functioning of a large city are represented; they are characterized by the coherence of the time of construction and, therefore, also architectural forms.

The city of Gdynia could not have existed without a seaport and its infrastructure. Therefore, port facilities are a characteristic group of listed buildings. Architecturally outstanding buildings such as the Rice Shelling Hall, Harbour Cooling Tower, Grain Elevator, Long-Term Warehouse No. 5 "H" and Tobacco Warehouse are veritable symbols of Gdynia port. They prove that industrial construction had its individual architectural expression in the 1930s. These buildings continue to function in accordance with their original purpose but it sometimes requires some kind of modernization. This is a cause of certain problems as technological progress means certain compromises are inevitable to ensure further functioning of these facilities.

Preservation of post-war monuments

Legal protection of the best examples of architecture from the interwar period does not raise many doubts. However, discussions often accompany preservation of buildings erected after World War II. Even successful architecture from those times sometimes evokes political associations. A heated discussion accompanied protection of Gdynia Główna railway station complex in late 2010s (**Fig. 2**). History repeated itself and, similarly to the ZUS (Social Insurance Institution) office building, people came up with ideas of significant transformation or even partial demolition of this establishment. Had it happened, it would have been an irreparable loss. The most important building in the complex, namely the long-distance terminal built in 1950-55, was designed by Waław Tomaszewski, an architect associated with Gdynia from pre-war times. This building, inconspicuous from the outside, conceals a unique interior and examples of decorative art, created by outstanding architects and artists: wonderful stone floors, elegant panelling, stylish lanterns (**Fig. 3**) and doors, multi-coloured mosaics (**Fig. 4**) and an impressive ceiling decorated with a painting presenting zodiac motifs (**Fig. 5**). The greatest achievement is the pres-

4. Mozaika z motywem morskim w holu dworca kolejowego po odrestaurowaniu

4. A mosaic with a maritime theme in the hall of the railway station after restoration

5. Malowidło sufitowe z motywem zodiakalnym w restauracji dworca kolejowego

5. Ceiling painting with a zodiac motif in a train station restaurant

6. Hol bagażowy dworca kolejowego po odrestaurowaniu

6. Luggage hall of the railway station after restoration

7. Budynek YMCA
7. YMCA building

8. Kościół pw. Najświętszego
Serca Pana Jezusa
8. Church of the Sacred Heart
of Jesus

9. Wnętrze kościoła pw.
Najświętszego Serca Pana Jezusa
9. Interior of the church of the
Sacred Heart of Jesus

malowidłem z motywami zodiakalnymi (il. 5). Największą wartością jest zachowanie budynku z oryginalnym wnętrzem bez istotnych przekształceń. Pomimo wielu krytycznych opinii w 2008 r. zespół dworca kolejowego Gdynia Główna włączony został do rejestru zabytków wojewódzkich. Nie potwierdziły się obawy, że ochrona konserwatorska spetryfikuje zły stan budynku. Pomimo tej ochrony, a może wręcz dzięki niej remont i adaptacja dworca stały się jedną z ważniejszych inwestycji przygotowanych na mistrzostwa Europy w piłce nożnej w 2012 r. Po remoncie i konserwacji dworzec ukazał nowe oblicze, bliskie temu z lat 50. Za sukces należy uznać to, że po zakończeniu inwestycji i otwarciu dworca krytyczne głosy ucichły. Nowy dworzec wzbudza dzisiaj powszechne zainteresowanie, a nawet wywołuje podziw i uznanie (il. 6).

Objęcie ochroną dworca kolejowego i dobre efekty jego renowacji wpłynęły na pewną zmianę nastawienia do budynków z lat powojennych. Dostrzeżono, że w tej grupie są także niepowtarzalne - wartościowe budynki historyczne. Czas zatarł nieco ich walory, ale są pozostałością pewnego okresu w naszej historii, kiedy także działali znakomici architekci, budowniczowie i rzemieślnicy. Objęcie dworca ochroną zapoczątkowało wprowadzanie ochrony innych budynków powojennych. W roku 2015 wpisano do rejestru zabytków dwa kolejne powojenne budynki: siedzibę gdyńskiego ogniska YMCA przy ul. Zeromskiego 26 (il. 7) oraz kościół Najświętszego Serca Pana Jezusa przy ul. Armii Krajowej 46 (il. 8, 9). W kolejnym roku do rejestru zabytków trafił zespół kościoła i klasztoru franciszkanów, rozpoczęty w latach 30. XX wieku i znacznie rozbudowany po II wojnie światowej (il. 10). Wpisy kolejnych budynków, także powojennych są przygotowywane.

Wpisanie budynku do rejestru zabytków to akt administracyjny, ale także istotne wydarzenie wpływające niekiedy znacznie na dalsze użytkowanie i potencjalne inwestycje przy obiekcie. Wydarzenie to może być okazją do szerszego zaprezentowania zabytku wszystkim zainteresowanym i popularyzacji idei ochrony zabytków. Takie wydarzenia towarzyszące wpisaniu obiektu do rejestru zabytków, których punktem kulminacyjnym było zamocowanie na elewacji zabytku specjalnej tabliczki tzw. niebieskiej tarczy, zorganizowano m.in. przy budynku YMCA i kościele Najświętszego Serca Pana Jezusa.

Ochrona układu urbanistycznego śródmieścia

Bardzo ważnym etapem w procesie ochrony zabytków Gdyni było uznanie w 2007 r. za zabytek całego układu urbanistycznego śródmieścia. Wpisanie do rejestru tego liczącego prawie 88 hektarów intensywnie zabudowanego obszaru, poprzedzone było długimi przygotowaniem. Inicjatorem całego przedsięwzięcia były władze samorządowe Gdyni, ale cała procedura prowadzona była w ścisłej współpracy i współdziałaniu m.in. miejskich i wojewódzkich służb konserwatorskich, specjalistów od architektury międzywojennej i lokalnych stowarzyszeń. Pozwoliło to sprawnie przygotować wymaganą dokumentację i przeprowadzić niełatwą procedurę administracyjną.

Prawdziwym uwieńczeniem procesu ochrony i potwierdzeniem wyjątkowych walorów zabytkowych śródmieścia Gdyni, było uznanie w 2015 r. historycznego układu urbanistycznego śródmieścia za Pomnik Historii przez Prezydenta RP. Idea uznania śródmieścia Gdyni za Pomnik Historii była naturalną konsekwencją wpisania w 2007 r. do rejestru zabytków układu urbanistycznego. Podjęcie takiego wyznaczenia wymagało jednak wielu działań przygotowawczych. Konieczne było spełnienie wymogów formalnych określonych przez Radę Ochrony Zabytków przy Ministrze Kultury i Dziedzictwa Narodowego. Oprócz niezbędnego kroku, jaki stanowiło wpisanie układu śródmieścia do rejestru zabytków, konieczne było opracowanie miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego dla obszaru zabytkowego. Miasto Gdynia podjęło konkretne działania, zmierzające do rozpoczęcia tej procedury. Władze miasta uznały opracowanie miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego dla obszaru zabytkowego za zadanie priorytetowe i w ciągu kilku lat pokryto nimi prawie cały teren zabytku. W latach 2011–2012 opracowana została dokumentacja niezbędna do zgłoszenia oficjalnego wniosku. Jej autorami byli konserwatorzy z Urzędu Miasta Gdyni oraz zaproszeni eksperci. Wniosek Gdyni wraz z dokumentacją został pozytywnie zaopiniowany przez Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Gdańsku i skierowany w lipcu 2012 r., zgodnie z procedurą, do Generalnego Konserwatora Zabytków. W toku rozpatrywania wniosku Gdyni 9 września 2013 r. miasto wizytowała komisja Narodowego Instytutu Dziedzictwa z Warszawy, która zapoznawała się ze stanem zachowania dziedzictwa i jego ochroną. Komisja zarekomendowała wniosek dotyczący śródmieścia Gdyni.

W 2014 r. Rada Ochrony Zabytków przy Ministrze Kultury i Dziedzictwa Narodowego rozpatrywała kandydaturę Gdyni i zaopiniowała ją pozytywnie. Był to ostatni etap merytorycznej oceny wniosku. Na początku 2015 r. Prezydent RP Bronisław Komorowski podpisał Rozporządzenie w sprawie uznania śródmieścia Gdyni za Pomnik Historii. W ten sposób śródmieście Gdyni zostało włączone do elitarnego grona liczącego wówczas 60 zabytków najwyższej rangi w Polsce (razem z Gdynią).

Z okazji uznania śródmieścia za Pomnik Historii 21 kwietnia 2015 r. odbyła się w Gdyni uroczystość z udziałem Prezydenta RP Bronisława Komorowskiego, w trakcie której została odsłonięta specjalna tablica informacyjna (il. 11). Uznanie śródmieścia Gdyni za Pomnik Historii zakończyło formalnie kilkuletni okres ustalania trwałej ochrony konserwatorskiej i uznawania walorów tego zespołu. Objęcie ochroną tego dużego zespołu przestrzennego było efektem dążenia do ochrony już

ervation of the building with its original interiors without significant transformations. Despite many critical opinions, Gdynia Główna railway station complex was included in the register of provincial monuments in 2008. Some fears that conservation protection would petrify the building's poor condition were not confirmed. Despite this protection, or maybe even thanks to it, the renovation and adaptation of the station became one of the most important investments prepared for the European football championship in 2012. After its renovation and maintenance, the station displayed a new face, similar to that of the 1950s. After the completion of the investment and reopening of the station, critical voices died down, which should be seen as a sign of success. Today, the new station arouses widespread interest and sometimes evokes admiration and recognition (**Fig. 6**).

Preservation of the railway station and good effects of its renovation resulted in a certain change of attitude towards post-war buildings. People noticed that in this group there are also several unique and valuable historical buildings. Time has slightly erased their qualities, but they are remnants of a certain period in our history – a time of great architects, builders and craftsmen. Covering the station with protection initiated the preservation of other post-war buildings. In 2015, two other post-war buildings were listed: the seat of YMCA in Gdynia at 26, Żeromskiego str. (**Fig. 7**) and the Church of the Sacred Heart of Jesus at 46, Armii Krajowej str. (**Fig. 8, 9**). In the following year, the complex of the Franciscan church and monastery, started in the 1930s and significantly expanded after World War II, was added to the register of monuments (**Fig. 10**). Entries of other buildings, including post-war ones, are being prepared.

Listing a building is not only an administrative act, but also an important event, sometimes significantly affecting its further use and potential investments into the facility. This event can be an opportunity to present the monument to all interested parties and to promote the idea of monument preservation. Attaching special plates, the so-called blue shields, onto facades of monuments organized, among others with the YMCA building and the Church of the Sacred Heart of Jesus, were the culmination of events accompanying the entry of a building into the list.

Protection of urban layout of the city centre

A very important stage in the process of protecting Gdynia's monuments was the recognition of the entire urban layout of the city centre as a monument. The entry of this densely built-up area of almost 88 hectares into the register was preceded by long preparations. The initiator of the entire project was the local government of Gdynia, but the whole procedure was carried out in close cooperation with, among others, municipal and provincial conservation services, specialists on interwar architecture and local associations. This allowed for the efficient preparation of required documentation and for carrying out the difficult administrative procedure.

The recognition of the historic urban layout of the city centre as a Monument of History by the President of the Republic of Poland in 2015 was the culmination of the protection process and confirmation of its exceptional historic value. It was a natural consequence of entering it into the register of monuments of the urban layout in 2007. However, taking up such a challenge required many preparatory steps. It was necessary to meet the formal requirements specified by the Monuments Protection Council at the Ministry of Culture and National Heritage. In addition to entering the city centre into the register of monuments, it was necessary to prepare local urban development plans for the historic area. The city of Gdynia took concrete steps to initiate this procedure. The city authorities recognized the development of local urban plans for the historic area as a priority task and within a few years they covered almost the entire area. In 2011–2012, the documentation necessary to submit an official application was prepared. Its authors were conservators from the Gdynia City Hall and invited experts. The application, together with the documentation, received a positive opinion from the Provincial Conservator of Monuments in Gdańsk and was sent, in accordance with the procedure, to the General Conservator of Monuments in July 2012. In the course of considering Gdynia's application, on September 9, 2013, the city was visited by a committee of the National Heritage Board of Poland in Warsaw, which examined the state of heritage conservation and its protection. The Commission recommended the application concerning the centre of Gdynia should be favourably considered.

In 2014, the Monuments Protection Council at the Ministry of Culture and National Heritage considered Gdynia's candidacy and gave their positive opinion. It was the last stage of the factual evaluation of the application. At the beginning of 2015, Bronisław Komorowski, the President of the Republic of Poland, signed the Ordinance on the recognition of the centre of Gdynia as a Historical Monument. In this way, the city centre was included in the elite group of 60 monuments of the highest rank in Poland (together with the city of Gdynia).

On the occasion of the recognition of the city centre as a Monument of History, on April 21, 2015, a ceremony was held in Gdynia with the participation of the President of the Republic of Poland, Bronisław Komorowski, during which a special information board was unveiled (**Fig. 11**). Recognition of the Gdynia city centre as a Historical Monument formally ended a period of a few years of providing permanent conservation protection and recognising the value of this complex. The protection of this large urban complex was a result of efforts to protect not only individual

10. Kościół franciszkanów na Wzgórzu św. Maksymiliana
10. Franciscan Church on St. Maximilian Hill

11. Tablica informacyjna na budynku Urzędu Miasta Gdyni przy al. Piłsudskiego, upamiętniająca nadanie śródmieściu Gdyni statusu Pomnika Historii

11. Information board on the building of the Gdynia City Hall at al. Piłsudski, commemorating the awarding of the status of a Historical Monument to the city center of Gdynia

12. Współczesna kamienica przy Placu Kaszubskim, wpisana w historyczną zabudowę zgodnie z zapisami miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego
12. A contemporary apartment house at Kaszubski Square, inscribed in the historic buildings in accordance with the provisions of the local spatial development plan

13. Nośnik informacyjny o dofinansowaniu prac z budżetu Gminy Gdynia, zawieszony na zabytku poddawanych konserwacji
13. Information carrier about the co-financing of the works from the budget of the Gdynia Commune, hung on the monument undergoing conservation

14. Prace restauratorskie przy kamiennym portalu dawnego Biura Budowy Portu
14. Restoration works at the stone portal of the former Port Construction Office

15. Prace restauratorskie przy elewacji willi przy ul. Korzeniowskiego 25 polegające m.in. na wymianie uszkodzonych płytek
15. Restoration works on the facade of the villa at ul. Korzeniowskiego 25 involving, inter alia, replacement of damaged tiles

nie tylko pojedynczych zabytków, ale całego obszaru o walorach kulturowych. Warto dodać, że na tym wielohektarowym obszarze objętym ochroną znajduje się około 450 budynków i mieszka tu kilkanaście tysięcy ludzi.

Ponadlokalne walory układu urbanistycznego śródmieścia i jego zabudowy oraz historyczne znaczenie Gdyni sprawiły, że rząd Polski wpisał we wrześniu 2019 r. ten zabytek oficjalnie na Listę Informacyjną (Tentative List) UNESCO. Oznacza to, że dziedzictwo kulturowe Gdyni stało się wizytówką kraju na arenie międzynarodowej i może ubiegać się w przyszłości o wpisanie na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO.

Ochrona w planach zagospodarowania przestrzennego

Ochrona budynków historycznych i obszarów jest także możliwa dzięki specjalnym zapisom w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego, opracowywanych przez gminę (**il. 12**). W planach tych wprowadzane są zapisy planistyczne dotyczące ochrony zabytków według pewnych stałych zasad. Ujednolicone zapisy wprowadzają trzy grupy ochrony zabytków, dostosowane do walorów kulturowych budynków. Każdy z trzech stopni ochrony związany jest z innym zakresem dopuszczalnej ingerencji w chroniony budynek. Ta swoista waloryzacja jest efektem współpracy urbanistów, architektów i konserwatorów zabytków. Stanowi przykład, w jaki sposób można kreować zasady ochrony zabytków na poziomie samorządu lokalnego. Zasady te obejmują także obszar śródmieścia uznany za Pomnik Historii.

Program dotacji z budżetu gminy

Wprowadzenie ochrony prawnej jest zamknięciem pewnego etapu rozpoznania i selekcji. W wielu przypadkach otwiera też nowy etap działań związanych z konserwacją i restauracją zabytku. Różnorodne prace o charakterze konserwatorskim przy budynkach modernistycznych są w Gdyni czymś zupełnie naturalnym. Bardzo często wykonują je specjalistyczne firmy konserwatorskie oraz także doświadczeni rzemieślnicy, znający techniki budowlane stosowane w okresie międzywojennym. Każdego roku co najmniej kilkanaście wartościowych budynków modernistycznych poddawanych jest rewaloryzacji, obejmującej najczęściej elewacje. Sprzyja temu system dotowania z budżetu Miasta Gdynia prac przy budynkach zabytkowych oraz położonych na zabytkowych obszarach. Szczególnie dobre efekty przynosi współpraca z właścicielami budynków znajdujących się na terenie zabytkowego układu śródmieścia. Program rewaloryzacji budynków na obszarach zabytkowych zakłada dofinansowanie w zróżnicowanej wysokości 30, 50 lub 75% kosztów w zależności od stopnia ochrony budynku, co z kolei jest konsekwencją oceny jego walorów kulturowych. Program dofinansowania prac przy zabytkach funkcjonuje z powodzeniem od kilkunastu lat i w tym czasie dofinansowano prace przy ponad 100 budynkach Miasta, a przy niektórych po kilka razy (**il. 13**). W 2020 r. program dotacji na prace przy zabytkach został rozszerzony. W nowym regulaminie przyjętym przez Radę Miasta Gdynia umożliwiono ubieganie się o dotacje także na prace przy budynkach figurujących w gminnej ewidencji zabytków, co znacznie zwiększyło liczbę potencjalnych beneficjentów. Ponadto wprowadzono możliwość wyższego dofinansowania konserwacji bardzo charakterystycznych dla Gdyni elementów wykończenia elewacji z tynków szlachetnych i innych historycznych materiałów.

Dzięki temu programowi dotacji, odrestaurowaniu podlegają bardzo często elewacje z okładziną kamienną (**il. 14**), z szarej cegły cementowej i tradycyjnej czerwonej. Konserwowane są też charakterystyczne dla architektury modernizmu elewacje z okładziną z płytek ceramicznych (**il. 15**) i cementowych oraz wykończone różnymi rodzajami tynków, które są niezwykle charakterystyczne dla Gdyni (**il. 16**). Restauracji poddawane są też posadzki z elementów ceramicznych czy lastryka, okna i drzwi (**il. 17**), a nawet wyposażenie budynków.

Przeprowadzone prace restauratorskie są dobrą okazją do wymiany doświadczeń i popularyzacji. Od kilku lat Wydział Promocji Urzędu Miasta Gdyni razem z Biurem Miejskiego Konserwatora Zabytków organizuje doroczne spotkanie właścicieli i użytkowników zabytków z konserwatorami, społecznikami i innymi zainteresowanymi gośćmi. Jest wówczas właśnie sposobność do omówienia w gronie specjalistów i podsumowania wykonanych prac przy zabytkach Gdyni.

Restauracja i adaptacje budynków

Miasto Gdynia jako właściciel kilku zabytków wpisanych do rejestru prowadzi przy nich prace konserwatorskie. Od 2008 r. budynek dawnego ZUS przy ul. 10 Lutego 24 jest siedzibą Urzędu Miasta Gdyni. Zakup budynku przez Gminę Gdynia był świadomą decyzją władz miasta, które skorzystało z prawa pierwokupu, przysługującego w przypadku sprzedaży zabytków. Dzięki temu miasto, jako właściciel, uzyskało kontrolę nad tym symbolicznym zabytkiem Miasta i przystąpiło do jego stopniowego restaurowania. W kilku etapach przeprowadzone zostały m.in. prace restauratorskie przy części elewacji budynku. Inny ikoniczny zabytek należący do Gminy Gdynia - zespół Miejskich Hal Targowych, jest także od kilku lat poddawany etapowej rewaloryzacji (**il. 18**). Prace te obejmujące elementy konstrukcyjne, funkcjonalne, instalacyjne i wykończeniowe będą jeszcze prowadzone w kolejnych latach.

Zanik historycznej funkcji i konieczność znalezienia nowego wykorzystania czyli adaptacji, dotyczy budynków modernistycznych tak samo jak innych obiektów

monuments, but the entire area of cultural value. It is worth adding that in this multi-hectare protected area there are about 450 buildings and several thousand people living there.

The value of the urban layout of the city centre and its buildings, which goes beyond the local scale as well as the historic importance of Gdynia made the Polish government officially enter this monument on the UNESCO Tentative List in September 2019. This means that Gdynia's cultural heritage became a showpiece of the country in the international arena and may apply for inclusion on the UNESCO World Heritage List in the future.

Preservation in urban development plans

Preservation of historical buildings and areas is also possible thanks to special provisions in local urban development plans, prepared by the commune (**Fig. 12**). These plans introduce planning protection of monuments according to certain stable rules. Unified provisions introduce three groups of monument preservation adapted to the cultural value of buildings. Each of the three protection levels is related to a different scope of permissible interference with the protected building. This specific valorization is the result of cooperation between town planners, architects and monument conservators. It is an example of how the principles of monument protection can be created at the local government level. These rules also apply to the downtown area recognized as a Historical Monument.

A program of subsidy from the commune budget

Introducing legal protection is the end of a certain stage of recognition and selection. In many cases, it also opens a new stage of activities related to conservation and restoration of a monument. Various conservation works on modernistic buildings are a routine in Gdynia. They are very often performed by specialist conservation companies and also experienced craftsmen who are familiar with construction techniques used in the interwar period. Every year, at least a dozen valuable modernistic buildings undergo renovation, most often on their facades. This is favoured by the system of subsidizing works on historic buildings and those located in historic areas from the budget of the City of Gdynia. The cooperation with owners of buildings located in the historic centre brings particularly good results. The program of revalorization of buildings in historic areas assumes co-financing up to 30, 50 or 75% of the costs, depending on the degree of protection of the building, which in turn is a consequence of the assessment of its cultural value. The program of co-financing works on monuments has been functioning successfully for over a dozen years and during that time work on over 100 buildings of the city has been co-financed, and on some of them several times (**Fig. 13**). In 2020, the subsidy program for works on monuments was extended. The new regulations adopted by the Gdynia City Council made it possible to apply for subsidies also for works on buildings included in the municipal register of monuments, which significantly increased the number of potential beneficiaries. In addition, higher funding for the maintenance of the façade finishing elements made of stucco and other historical materials, which are very characteristic for Gdynia, has been introduced.

Thanks to this subsidy program, facades of stone (**Fig. 14**), gray cement brick traditional red brick cladding are often renovated. Façades with ceramic (**Fig. 15**) and cement tile cladding, and with various types of plaster, which are extremely characteristic of Gdynia, are also preserved (**Fig. 16**). Floors made of ceramic and terrazzo elements, windows and doors (**Fig. 17**), and even building furnishings are also subject to restoration.

The restoration work that has been carried out is a good opportunity for exchanging experiences and promotion. For several years, the Promotion Department of Gdynia City Hall, together with the Office of the Municipal Monument Conservator, have been organizing annual meetings of monument owners and users with conservators, community activists and other interested guests. It creates an opportunity to discuss and sum up the work done on the monuments of Gdynia with a group of specialists.

Restoration and adaptation of buildings

The city of Gdynia, as the owner of several listed monuments, has been carrying out conservation works on them. From 2008, the building of the former ZUS (Social Insurance Institution) building at 24, 10 Lutego str. has been the seat of Gdynia City Hall. The purchase of the building by the Gdynia Commune was a conscious decision of the city authorities, which exercised their pre-emption right in the case of sale. Owing to this, the city, as the owner, gained control over this symbolic monument in the City and started its gradual restoration. Restoration works on a part of the building façade were carried out in several stages. Another iconic monument belonging to the Gdynia Commune - the Municipal Market Hall complex, has also been undergoing a phased revaluation for several years (**Fig. 18**). These works, including structural, functional, installation and finishing elements, will be carried out in the coming years.

The disappearance of their historical function and the need to find a new use or adaptation apply to modernistic buildings as well as to other historical objects.

16. Wykończenie elewacji z tynków szlachetnych na elewacji budynku przy ul. 3 Maja 27-31 po odrestaurowaniu

16. Finishing the façade with noble plaster on the façade of the building at ul. 3 Maja 27-31 after restoration

17. Drzwi główne do budynku YMCA po odrestaurowaniu

17. Main door to the YMCA building after restoration

18. Miejski hale targowe, od tyłu
18. Market hall - rear facade

19. Hale garażowe z 1939 r. zaadaptowane na Pomorski Park Naukowo-Technologiczny
19. Halls from 1939 adapted for the Pomeranian Science and Technology Park

20. Wnętrze dawnej hali odpraw Dworca Morskiego – obecnie przestrzeń ekspozycyjna Muzeum Emigracji
20. The interior of the former check-in hall of the Sea Station - now the exhibition space of the Emigration Museum

21. Dom Marynarza Szwedzkiego zaadaptowany na Konsulat Kultury
21. The House of the Swedish Seaman was converted into the Consulate of Culture

tów historycznych. Nowoczesna konstrukcja i funkcjonalne standardy projektowania budynków międzywojennych, takie adaptacje na pewno ułatwiają, pozostaje jednak problem najważniejszy czyli znalezienie i dostosowanie nowego użytkownika do charakteru budynku. Z zabytkami modernistycznymi Gdyni związane są więc też kompleksowe przedsięwzięcia adaptacyjne.

Szeroko znany jest przykład transformacji hal garażowych z 1939 w Gdyni Redłowie na Pomorski Park Naukowo-Technologiczny. Hale przykryte trzema żelbetowymi kolebkami, zbudowano jako część zajezdni komunikacji miejskiej. Po 2000 utraciły swoją funkcję, ale znaleziono dla nich nowe przeznaczenie. Dzisiaj są częścią PPNT i służą rozwijającym się małym firmom z branż związanych z nowoczesną technologią (il. 19). Projekt adaptacji uwypuklił żelbetową, śmiałą konstrukcję budynku.

Interesującym przykładem jest też przeprowadzona w ostatnich latach adaptacja Dworca Morskiego przy ul. Polskiej 1 na Muzeum Emigracji. Ten modernistyczny zabytek z 1933 r. łączy w sobie symbolicznie port z miastem. W latach 30. i po wojnie był tłem dla cumujących tuż obok transatlantyków „Piłsudskiego”, „Batorego” i „Stefana Batorego”. Odzywał też w czasie różnych uroczystości i imprez miejskich. Przez wiele lat budynkowi brakowało jednak wiodącej i trwałej funkcji. Adaptacja na Muzeum Emigracji zapewniła mu stałe użytkowanie, a publiczności swobodny dostęp do wnętrza (il. 20). W ramach inwestycji odbudowano ważną część budynku zniszczoną w czasie II wojny światowej - narożnik północno-zachodni, nadając mu z jednej strony bardzo nowoczesną formę. Na fasadzie odtworzono charakterystyczne płaskorzeźby orłów, usunięte przez okupanta. Uroczyste otwarcie Dworca Morskiego po adaptacji nastąpiło w maju 2015 r. Wolorami tej wyjątkowej placówki jest atrakcyjna ekspozycja, prezentowana w znakomitych modernistycznych wnętrzach. Adaptacja historycznego Dworca Morskiego na Muzeum Emigracji zwyciężyła w 2016 r. w konkursie „Zabytek Zadbany”, w kategorii „adaptacje”, organizowanym przez Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego.

Podobny proces przekształceń objął inny zabytek Gdyni - historyczny Dom Marynarza Szwedzkiego z lat 30. XX w., położony przy ul. Jana z Kolna 25. Ten modernistyczny budynek, przez lata niedostępny dla osób spoza wąskiego grona użytkowników, został zakupiony przez Gminę Gdynia. Po adaptacji otwarto w nim w 2018 r. tzw. Konsulat Kultury, czyli otwartą dla mieszkańców instytucję kultury prowadzącą różnorodne zajęcia oraz teatr (il. 21, 22).

Aktywność społeczna

Wiele pozytywnych działań przy zabytkach Gdyni możliwych jest dzięki zaangażowaniu mieszkańców, którzy identyfikują się ze swoim miastem. Wyjątkowym przykładem społecznej aktywności jest utworzenie przez Wspólnotę Mieszkańców „Bankowiec”, czyli współwłaścicieli i mieszkańców zabytkowego domu przy ul. 3 Maja 27-31 muzeum swojego budynku. To niekomercyjne przedsięwzięcie było inicjatywą grupy mieszkańców, silnie związanych ze swoim miejscem zamieszkania. Minimuzeum jest dostępne dla wszystkich zainteresowanych i przyciąga znaczną liczbę zwiedzających. Przypadek ten unaocznia, że dbałość o zabytki i ich zachowanie może być w dużym stopniu efektem świadomości i aktywności społeczeństwa (il. 23).

Edukacja i popularyzacja

Miasto Gdynia prowadzi różnorodne działania edukacyjne i popularyzatorskie. Wydawane są liczne publikacje, organizowane są wystawy, prelekcje i konferencje. Cykl organizowanych przez Miasto Gdynię konferencji „Modernizm w Europie – modernizm w Gdyni” wzbudza duże zainteresowanie specjalistów i pasjonatów (il. 24). W latach 2007 do 2019 odbyło się 7 edycji tej konferencji, a każda z nich kończy się opracowaniem i wydaniem specjalnej książki zawierającej ilustrowane artykuły, przygotowane przez prelegentów. Jest to obecnie jedno z najważniejszych wydarzeń naukowych na temat architektury modernistycznej w Europie. Co roku poszerza się też oferta przygotowana dla turystów, którzy mogą zwiedzać Gdynię podążając szlakiem modernizmu lub szlakiem legendy morskiej.

Cechą działań przy zabytkach modernistycznych Gdyni jest ich różnorodność. W ramach obowiązujących uregulowań prawnych, które nie są doskonałe, udaje się realizować ochronę i restaurację dziedzictwa kulturowego przy aktywnym udziale wielu zainteresowanych podmiotów. Dobre efekty przynosi wielostronność działań i współpraca różnych interesariuszy.

Obiektywne walory Gdyni oraz prowadzone konsekwentnie działania sprawiły, że w ciągu ostatnich kilkunastu lat wzrosło istotnie znaczenie miasta, jako miejsca ważnego w Polsce także ze względu na zachowane tu dziedzictwo historyczne. Stosunkowo młode miasto, dołączyło do szacownego grona zabytkowych ośrodków miejskich. Potwierdzeniem tego faktu było zorganizowanie w 2019 r. w Gdyni przez Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego oraz Narodowy Instytut Dziedzictwa wspólnie z Miastem Gdynią Międzynarodowego Dnia Ochrony Zabytków, czyli najważniejszej dorocznej imprezy związanej z ochroną dziedzictwa w Polsce.

Robert Hirsch

Źródło ilustracji: Bartłomiej Ponikiewski, Robert Hirsch

Modern construction and functional design standards of interwar buildings certainly facilitate such adaptations, but the most important problem remains, i.e. finding and adapting new use to the character of the building. Therefore, adaptation projects connected with Gdynia's modernistic monuments are of comprehensive nature.

There is a well known example of garage halls (1939) transformation in PPNT (Pomeranian Science and Technology Park) in Gdynia Redłowo. The halls, covered with three reinforced concrete barrel vaults, were built as part of a public transport depot. They lost their function after 2000 but they found a new purpose. Today, they are part of the PPNT and serve small developing companies in industries related to modern technology (**Fig. 19**). The adaptation project emphasized the bold reinforced concrete structure of the building.

Another interesting example is the adaptation of Maritime Station into Emigration Museum at 1, Polska str. This modernistic monument built in 1933 combines the port with the city in a symbolic way. In the 1930s and after the war, it made the background for the "Piłsudski", "Batory" and „Stefan Batory” transatlantic liners, which used to moor nearby. It would also revive during various celebrations and city events. However, the building was deprived of any leading or durable function for many years. Its adaptation into Emigration Museum ensured its permanent use and free access for the public (**Fig. 20**). As part of the investment, the north-west corner, an important part of the building destroyed during World War II, was rebuilt, acquiring a very modern form on one side. Distinctive reliefs of eagles, removed by the occupant, have been recreated on the facade. The ceremonial reopening of Maritime Station took place in May 2015. The advantages of this unique facility include an attractive exhibition, housed in excellent modernistic interiors. The adaptation of historic Maritime Station into Emigration Museum won the „Monument Well-kept” competition, in the "adaptations" category in 2016. The competition is organized by the Minister of Culture and National Heritage every year.

A similar process of transformation was carried out on another monument in Gdynia - the historic House of the Swedish Seaman from the 1930s, located at 25, Jana z Kolna str. This modernistic building, for years unavailable to people except for a narrow circle of users, was purchased by the Gdynia Commune. After adaptation, it houses the so-called Consulate of Culture, i.e. a cultural institution open to residents which conducts various activities and a theatre (**Fig. 21, 22**).

Social activity

Many positive activities related to monuments in Gdynia are viable thanks to the involvement of residents who identify themselves with their city. A unique example of social activity is the creation of a museum of „Bankowiec”, a historic house at 27-31, 3 Maja str. by its owners and residents. This non-commercial project was an initiative of a group of residents, strongly involved with their place of residence. The mini-museum is open to all interested people and attracts a significant number of visitors. This case proves that taking care of monuments and their preservation can be largely the result of awareness and activity of the society (**Fig. 23**).

Education and promotion

The city of Gdynia conducts various educational and promotional activities. Its authorities issue numerous publications and organize exhibitions, lectures and conferences. The series of conferences entitled „Modernism in Europe - Modernism in Gdynia” organized by the City of Gdynia arouses great interest among specialists and enthusiasts (**Fig. 24**). 7 editions of this conference were held betw. 2007 and 2019, and each of them finished with the publication of a special book with illustrated articles prepared by the speakers. It is currently one of the most important scientific events on modernistic architecture in Europe, and an offer for tourists who can follow the trail of modernism or the trail of the maritime legend. This offer has been expanding with each year.

A variety of activities related to modernistic monuments in Gdynia have been undertaken so far. Under the existing legal framework, which is not perfect, it is possible to carry out protection and restoration of cultural heritage with active participation of many involved parties. Multilateral activities and cooperation of various stakeholders bring good results.

The significance of the city has increased as a result of its worth, consistent activities conducted and also due to the historical heritage preserved there. This relatively young city joined the respectable group of historic urban centres. This fact was confirmed by the organization of the International Day of Monument Protection, i.e. the most important annual event connected with the preservation of heritage in Poland. The event was organized by the Ministry of Culture and National Heritage, the National Heritage Institute, together with the City of Gdynia in 2019.

Robert Hirsch

Source of illustrations: Bartłomiej Ponikiewski, Robert Hirsch

22. Hol główny Domu Marynarza Szwedzkiego zaadaptowanego na Konsulat Kultury

22. The main hall of the House of the Swedish Seaman converted into the Consulate of Culture

23. Żelbetowa wiata-altana na podwórzu budynku przy ul. 3 Maja 27-31

23. Reinforced concrete shelter-gazebo in the yard of the building at ul. May 3 27-31

24. Obrady 7. Konferencji z cyklu „Modernizm w Europie – modernizm w Gdyni” w Pomorskim Parku Naukowo-Technologicznym w 2019 r.

24. Proceedings of the 7th Conference in the series „Modernism in Europe - Modernism in Gdynia” in the Pomeranian Science and Technology Park in 2019